

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 2003 [2004]	R. XLVI (LIX)	T. 2 (21) Cz. II	s. 44–53
------------	--	-------------------------	------------------	------------------------	----------

Wybrane problemy pedagogiki specjalnej

Štefan VAŠEK

Innowacyjne trendy w koncyptowaniu aparatu pojęciowego i kategoryalnego słowackiej pedagogiki specjalnej¹

W ostatnim okresie coraz częściej przedmiotem zainteresowań badawczych w pedagogice specjalnej staje się język naukowy – aparat pojęciowy i kategoryalny, jakiego używa się w komunikacji naukowej na określenie zjawisk pedagogiki specjalnej. Problematyce tej poświęcony jest również program badawczy *Teoretyczno-metodologiczne podstawy specjalistycznej terminologii naukowej w szkolnictwie* (2001, nr 1/8004), którego część stanowi zbadanie podobnych problemów w pedagogice specjalnej, w skrócie omówionych w dalszej części artykułu.

Język naukowy składa się ze zbioru terminów, pojęć i kategorii, które w procesie komunikacji są używane zarówno w ramach danej dyscypliny, jak i w stosunku do innych dyscyplin. Język naukowy pedagogiki specjalnej można oceniać w wielu różnych aspektach, zwłaszcza przez pryzmat i kryteria językoznawstwa. Zagadnienie to nie będzie omówione, ponieważ wykracza poza ramy analizowanej specjalności naukowej. W artykule zostanie podjęta próba określenia wybranych podstawowych pojęć i kategorii, używanych w pedagogice specjalnej, próba ich klasyfikacji, wskazanie na wzajemne stosunki i rozwój, który dane pojęcie przeszło czy właśnie przechodzi. Należy sobie w pełni

¹ Z języka słowackiego przełożyła dr Lucyna Spyryka.

uświadomić, że aparat pojęciowy i kategorialny ma charakter dynamiczny, tzn. trudno byłoby jednoznacznie stwierdzić, że ten aparat istnieje i że jest obowiązujący. Mimo nieustannych zmian nie można jednak zaprzestać uściślania i wyjaśniania języka naukowego pedagogiki specjalnej.

Jeśli problemy terminologiczne miałyby być uporządkowane hierarchicznie, to mogłoby to mieć następujący porządek:

- określenie dziedziny (jej przedmiotu i systemu),
- określenie obiektów specjalnej troski,
- określenie podstawowych działań związanych z dziedziną.

Określenie dziedziny

Współcześnie na Słowacji teoria i praktyka procesu wychowania i kształcenia (szerzej – edukacji) jednostek wymagających specjalnej opieki określana jest jako pedagogika specjalna, a w pojedynczych przypadkach także jako defektologia. Terminy te w przeszłości poprzedzały nazwy takie, jak: pedopatologia, pedagogika naprawcza, pedagogika lecznicza i inne. Później używano także terminu: specjalna pedagogika defektologiczna.

Przede wszystkim trzeba określić relację między pojęciami „pedagogika specjalna” i „defektologia”. W literaturze przedmiotu relację między defektologią i pedagogiką specjalną z reguły określa się w sposób następujący:

- termin „pedagogika specjalna” objaśnia się jako synonim defektologii,
- defektologia jest uważana za szerszą od pedagogiki specjalnej dyscyplinę naukową o charakterze interdyscyplinarnym,
- defektologia jest rozumiana jako część pedagogiki specjalnej,
- są autorzy, którzy określenie „defektologia” uważają za przestarzałe i proponują w ogóle zaniechać jego używania.

W dalszej części tekstu zostaną przedstawione definicje wybranych pojęć: jak podaje *Pedagogická encyklopédia Slovenska* (1984) pedagogika specjalna (z łac. *speciális* – szczególny, z grek. *paidagogiké techné* – sztuka wychowania) jest definiowana jako dziedzina naukowa z grupy nauk pedagogicznych, która bada istotę i prawidłowości wychowania oraz kształcenia osób fizycznie, umysłowo, psychicznie i językowo upośledzonych. *Defektologický slovník* (1984) określa pedagogikę specjalną jako naukę o specjalnym wychowaniu i kształceniu osób zdefektowanych (fizycznie, umysłowo i psychicznie upośledzonych), która jest częścią szerszej całości naukowej – defektologii. *Terminologický a výkladový slovník špeciálnej pedagogiky* (1995) określa pedagogikę specjalną jako dziedzinę naukową w zbiorze nauk pedagogicznych, która zajmuje się teorią

i praktyką procesu wychowania, nauczania i kształcenia dzieci, młodzieży oraz dorosłych, wymagających opieki specjalnej z powodu somatycznego, sensorycznego, umysłowego, językowego lub psychospołecznego defektu albo upośledzenia lub ich kombinacji. Przedmiotem pedagogiki specjalnej jest badanie istoty i prawidłowości wychowania oraz kształcenia upośledzonych albo okaleczonych w aspekcie etiologii, symptomatologii, korekcji danego defektu albo upośledzenia, a także profilaktyki nieodpowiedniego radzenia sobie z upośledzeniem i jego następstwami.

W *Defektologicznym słowniku* (1984) defektologia jest rozumiana jako nauka o człowieku defektywnym, to jest takim, który posiada jakąś wadę fizyczną, umysłową lub psychiczną. Przedmiotem defektologii jest tzw. defektywność (słowac. *defektivita*) – zaburzenie stosunków społecznych. Z tego wynika, że we współczesnym ujęciu stosunek defektologii i pedagogiki specjalnej z reguły rozumie się w ten sposób, iż defektologia jest określana jako szersza dziedzina naukowa, mająca charakter interdyscyplinarny, a pedagogika specjalna – jako dziedzina naukowa o węższym zakresie, stanowiąca część defektologii.

Przedmiotem defektologii jest jednostka defektywna albo upośledzona, jej socjalizacja za pośrednictwem kompleksowej rehabilitacji, podczas gdy przedmiotem pedagogiki specjalnej jest wychowanie i kształcenie (edukacja) jednostki defektywnej. Takie rozumienie okazuje się zgodne z niektórymi koncepcjami zagranicznymi. Na przykład węgierska autorka A. Gordišová (1988) mówi o pedagogice specjalnej (na Węgrzech określanej jako pedagogika lecznicza) w szerszym rozumieniu jako o defektologii, a jej węższe rozumienie odpowiada naszemu pojmowaniu pedagogiki specjalnej. Trzeba sobie uświadomić, że pojęcia „defektologia”, a także „pedagogika specjalna” nie są całkiem jednoznaczne. Przykładowo, defektologią nazywa się również dziedzinę metalurgii, która zajmuje się wadami lub niedoskonałościami odlewów. Z tego powodu właściwiej jest mówić o defektologii humanistycznej – kompleksowej nauce o jednostce defektywnej.

W ramach pedagogiki ogólnej pedagogiką specjalną często nazywane są wężziej wyspecjalizowane dyscypliny pedagogiczne, jakimi są pedagogika przedszkolna, pedagogika dorosłych, pedagogika wojskowa itp. W związku z tym nawet niektóre działy dydaktyki określane są jako specjalne. Na przykład dydaktyką specjalną nazywa się też dydaktyki poszczególnych przedmiotów nauczania.

W pedagogice słowackiej, oprócz przedstawionych terminów na określenie interesującej nas dziedziny, pojawiła się kolejna nazwa – pedagogika lecznicza, którą V. Gaňo (1956) pierwotnie rozumiał jako synonim pedagogiki specjalnej. Później, po roku 1967, nazwą tą zaczęto określać stosunkowo samodzielną dziedzinę, której przedmiotem jest badanie i aplikowanie specjalnych metod wychowawczo-terapeutycznych (arteterapii, biblioterapii, terapii pracy, muzy-

koterapii itp.) w trakcie leczenia i wsparcia leczniczego jednostek upośledzonych pod względem fizycznym, psychicznym i społecznym. Po tymże roku zarówno pedagogika specjalna, jak i lecznicza zaczęły służyć jako podstawa teoretyczna dla kierunku studiów – nauczanie w szkołach dla młodzieży specjalnej troski oraz dla kierunku nienauczycielsko-terapeutycznego – pedagogika lecznicza.

Za granicą powstało wiele innych terminów na określenie omawianej dziedziny, np.: ortopedagogika, pedagogika upośledzonych, pedagogika korekcyjna, pedagogika naprawcza, pedagogika rewalidacyjna, resocjalizacyjna. W charakterystyce istoty nazwy starano się określić:

- cele (np. rehabilitację, resocjalizację, rewalidację, kompensację, korekcję, reedukację, stąd np. pedagogika rehabilitacyjna),
- przedmiot, tj. wychowanie i kształcenie jednostek upośledzonych i okaleczonych (np. surdopedagogika, *pedagogy of the deaf*, *pedagogy of the mentally retarded*, pedagogika wzrokowo upośledzonych),
- miejsce, gdzie realizowany jest proces dydaktyczno-wychowawczy (np. pedagogika szkoły pomocniczej, pedagogika szkoły specjalnej),
- wiek wychowywanych (np. przedszkolna pedagogika specjalna, specjalna andragogika).

Koncepcja i struktura dziedziny

W naszym kraju podział dziedziny na szersze i węższe ramy ma swoje uzasadnienie historyczne. Już jeden z pionierów dziedziny J. Mauer rozróżniał tzw. pedopatologię i pedagogikę naprawczą (V. G a Ń o, 1956). Pedopatologię uważał za naukę teoretyczną o dzieciach z wadami (niewidomych, niedowidzących, głuchych, niedosłyszących, niemowach, niedorozwiniętych, okaleczonych lub moralnie zaniedbanych). Pedagogikę naprawczą pojmował jako naukę prakseologiczną o wychowaniu dzieci z wadami. Było to zatem szersze i węższe pojmowanie dziedziny. Pedopatologię określał jako podstawę teoretyczną, która stwierdza rzeczywistość i pokazuje, „co jest”, podczas gdy pedagogika naprawcza określa „jak” wychowywać dzieci upośledzone.

Aby zajmować się strukturą tej dyscypliny naukowej w naszym kraju, trzeba sobie wyjaśnić stosunek defektologii i jej struktury do systemu pedagogiki specjalnej i jej struktury. Przedmiotem humanistycznej defektologii, jak już powiedziano, jest badanie jednostki defektywnej w aspekcie społecznym, psychologicznym i biologicznym, w celu jej kompleksowej rehabilitacji. Ze względu na przedmiot zainteresowań defektologia humanistyczna należy do grupy nauk o człowieku. Jej zakres jest logicznie szerszy niż zakres pedagogiki

specjalnej, której przedmiot stanowi badanie prawidłowości edukacji jednostek wymagających specjalnej troski. Koncepcja systemu defektologii humanistycznej jako kompleksowej interdyscyplinarnej dziedziny naukowej, która bada prawidłowości rozwoju i socjalizacji jednostki upośledzonej czy okaleczonej w aspekcie biologicznym, psychologicznym, społecznym oraz pedagogicznym, nasuwa następujący podział na węższe dyscypliny naukowe:

- nauka o upośledzonych umysłowo (używa się także terminu oligofrenologia),
- nauka o upośledzonych wzrokowo (używa się także terminu tyflogia),
- nauka o upośledzonych słuchowo (używa się terminu surdologia),
- nauka o jednostkach z wadami fizycznymi, chorych lub osłabionych,
- nauka o upośledzonych psychospołecznie.

Te poszczególne dziedziny wewnątrznie dzielą się dalej na dyscypliny patopsychologiczne, patobiologiczne, socjopatologiczne, specjalnopedagogiczne itp. Również poszczególne węższe koncyponowane dyscypliny naukowe dalej dzielą się i różnicują. Z tego wyraźnie wynika, że potencjalny system defektologii humanistycznej jest istotnie szerszy niż pedagogika specjalna. Trzeba przy tym dodać, że system ten nie jest ostatecznie sformułowany ani opracowany. Jest to uwarunkowane wieloma czynnikami. Należą do nich np. poglądy na temat miejsca jednostki upośledzonej w społeczeństwie, polityka szkolna i społeczna, filozofia wychowania specjalnego, rozwój naukowo-techniczny, poziom współzależnych dziedzin naukowych.

Jak już zostało powiedziane, pedagogika specjalna ma węższy zakres przedmiotowy w porównaniu z defektologią humanistyczną, a jej przedmiotem jest edukacja jednostek o specjalnych wymaganiach wychowawczych. Ze względu na stawiane sobie cele, które mają charakter socjalizacyjny, obydwie dyscypliny są sobie bliskie, ale różnią się metodami, środkami i formami, za pomocą których cele te osiągają. Defektologia humanistyczna socjalizuje za pośrednictwem rehabilitacji kompleksowej, która – jak powszechnie wiadomo – składa się z rehabilitacji leczniczo-prewencyjnej, społecznej, dydaktyczno-wychowawczej i zawodowej.

Pedagogika specjalna swoje cele osiąga wyłącznie środkami pedagogicznymi – wychowaniem i kształceniem (edukacją). System pedagogiki specjalnej (w węższym rozumieniu) według przedmiotu swoich zainteresowań może się dzielić następująco:

- pedagogika umysłowo upośledzonych (psychopedia),
- pedagogika wzrokowo upośledzonych (tyflopedia),
- pedagogika słuchowo upośledzonych (surdopedia),
- pedagogika dzieci z upośledzoną zdolnością komunikacyjną (logopedia),
- pedagogika fizycznie upośledzonych, chorych i osłabionych (somatopedia),
- pedagogika psychospołecznie upośledzonych (etopedia),
- pedagogika wielokrotnie upośledzonych,

- pedagogika dzieci z trudnościami w uczeniu się,
- pedagogika dzieci z trudnościami w zachowaniu,
- pedagogika utalentowanych i zdolnych.

Terminologia, która jest używana w naszym kraju, różni się od terminologii zagranicznej. Występuje tu kolejny problem, który tkwi w etymologicznym przekładzie niektórych naszych terminów. Na przykład starsze określenie „psychopedia” (*psyche* – dusza, rozum, *paidea* – wychowanie) może być tłumaczone jako wychowanie duszy lub wychowanie umysłowe. Podobnie jest z terminami „etopedia” (wychowanie moralne), „somatopedia” (wychowanie fizyczne) itp. Terminy te nie wyrażają kompleksowości wychowania odnoszącej się do całej osoby we wszystkich jej sferach.

Prawidłowości, które obowiązują w każdej z dziedzin pedagogiki specjalnej (pedagogiki upośledzonych i okaleczonych) bada pedagogika specjalna w szerszym rozumieniu, podczas gdy prawidłowości rozwoju, wychowania i kształcenia w ramach poszczególnych sfer upośledzeń badają ich szczegółowe pedagogiki – pedagogika specjalna w rozumieniu węższym.

Pedagogika specjalna (w szerszym rozumieniu) jako integrująca dziedzina naukowa ma swoją strukturę wewnętrzną, która składa się z dyscyplin: podstawy teoretyczne, historia pedagogiki specjalnej, metodologia, nauka o instytucjach specjalnych, teoria wychowania, teoria nauczania, pedagogika specjalna porównawcza, filozofia wychowania specjalnego, teoria komunikacji upośledzonych, pedeutologia i andragogika specjalna. Na podstawie porównania koncepcji dziedziny, jej podziału i terminologii, można stwierdzić, że wpływ na ich formułowanie wywiera wiele czynników. Są to:

- tradycje, które często pozostają pod wpływem poglądów pionierów konkretnej dziedziny, ich kontaktów, czasem miejsca ich studiów, ich zawodu pierwotnego itp.,
- rozwój opieki instytucjonalnej (szkół i instytucji dla jednostek upośledzonych lub okaleczonych), którą kształtują wymogi praktyki społecznej,
- społeczny podział pracy między dziedzinami nauki (np. logopedia – foniatria – lingwistyka itp.),
- pokrewieństwo językowe, lokalizacja, ewentualne inne stosunki,
- istniejący stan prawny.

Określenie jednostek specjalnej troski

Oznaczenie jednostek specjalnej troski jest w różnych państwach różne i u nas także nie jest jednolite. Najczęściej używa się terminów „jednostka

upośledzona”, „jednostka defektywna” lub „inwalida”. Ogólnym określeniem jest termin „młodzież specjalnej troski”. Aktualnie używa się określenia „dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami wychowawczymi” oraz „młodzież upośledzona pod względem zdrowotnym”.

Przez upośledzenie rozumie się jakąś wadę w integralności organizmu, która może mieć formę organiczną lub funkcyjną i objawia się w sferze psychicznej, sensorycznej czy somatycznej. Wskutek upośledzenia jednostka wymaga specjalnej troski. Z reguły upośledzenie jest stosunkowo trudne do usunięcia. Kolejnym używanym terminem jest „wada” lub „uszkodzenie”. Wyraża również odchylenie od normy. W odróżnieniu od defektu wada ma charakter usuwalny i występuje w bardziej urozmaiconej skali (w dziedzinie wad zachowania lub komunikacji).

Na oznaczenie jednostek specjalnej troski, jak już zostało powiedziane, służą określenia opisowe: „dzieci i młodzież specjalnej troski” lub „dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami wychowawczymi”. Do tych kategorii można zaliczyć trzy podkategorie:

- upośledzonych (z upośledzeniem nieusuwalnym),
- okaleczonych (z upośledzeniem usuwalnym),
- zagrożonych (tj. takie jednostki, u których trwale działają potencjalne czynniki patogenne).

Do kategorii zagrożonych możemy zaliczyć dzieci i młodzież, które są stale narażone na niesprzyjające wpływy społeczne, ekologiczne, wychowawcze lub inne. Jeśli warunki nie zostaną w porę poprawione, może dojść do okaleczenia ich integralności psychicznej, somatycznej czy społecznej. Tutaj możemy też zaliczyć dzieci wyjątkowo utalentowane, które nie otrzymują adekwatnego wsparcia w edukacji. Mogą reagować wadami zachowania i innymi nieadekwatnymi reakcjami i zachowaniami, albo ich talent nie rozwinie się należycie.

Okazuje się, że sformułowanie „specjalne potrzeby wychowawcze” jest pojęciem nadrzędnym. Obejmuje całą grupę dzieci, młodzieży i dorosłych, których edukacja jest przedmiotem pedagogiki specjalnej. Chodzi o taką grupę ludzi, którzy wymagają podejścia indywidualnego, zmodyfikowanego *curriculum* i aplikacji specjalnych metod, form oraz organizacji edukacji (por. tab. 1).

Tabela 1

Specjalna troska – specjalne potrzeby wychowawcze

Upośledzenie	Okaleczenie	Zagrożenie
Mentalne Somatyczne Sensoryczne	komunikacji zachowania uczenia się	psychiczne somatyczne moralne

Określenie podstawowych działań

Działania podstawowe można ująć w grupy działań celowych, jakimi są np. resocjalizacja, rewalidacja, reedukacja, rehabilitacja, mogą też być opisane łącznie pojęciem „interwencja specjalno-pedagogiczna” jako kompleks działań o charakterze socjalizacyjnym. Poza tym do grupy takich działań, za których pośrednictwem się ją osiąga, zalicza się np. edukację, reedukację, korekcję, kompensację, stymulację.

Na Słowacji najczęściej używa się pojęcia „rehabilitacja” (z łac. *re* – znowu, ponownie; *habilitas* – zdolność, umiejętność), co w wolnym przekładzie znaczy „ponowne działanie”, „ponowne osiągnięcie zdolności, umiejętności”. Aktualnie łączy się z pojęciem rehabilitacji kompleksowej.

Kolejnym terminem jest „resocjalizacja”. O ile rehabilitacja w pedagogice specjalnej dotyczy jednostek upośledzonych, o tyle resocjalizację stosuje się w stosunku do jednostek psychospołecznie okaleczonych. Okaleczenia te są usuwalne.

Pod terminem „reedukacja” (z łac. *re* – znowu, ponownie; *educatio* – wychowanie, wychowanie w nowym duchu), rozumie się ogół specjalnych działań pedagogicznych, nastawionych na rozwijanie nierozwiniętych lub usprawnianie zaburzonych funkcji. Chodzi tu o reedukację ruchu, słuchu lub wzroku. W związku z tym można mówić także o zmianie w budowaniu stereotypów zachowania się jednostek psychospołecznie okaleczonych.

Termin „kompensacja” (z łac. *compensatio* – wyrównanie, wyważenie) przedstawia zbiór działań nastawionych na wyrównanie lub zrekompensowanie obniżonej sprawności organu czy funkcji przez naprawę lub podwyższenie aktywności innych organów i funkcji.

Terminu „korekcja” (z łac. *correctio* – naprawa, poprawa) używa się na określenie działań socjalno-pedagogicznych, które są nastawione na naprawę, regulację czy poprawę zaburzonej funkcji, organu lub zachowania.

Do podstawowych pojęć należą też „rehabilitacja kompleksowa” oraz „rehabilitacja wychowawcza”.

Przez „rehabilitację kompleksową” rozumie się ogół działań o charakterze multidyscyplinarnym, nastawionych na zapobieganie, łagodzenie lub usuwanie niepożądanych następstw upośledzenia (defektu) lub okaleczenia, przede wszystkim w celu optymalnej socjalizacji. Chodzi o wzajemnie zestrojoną i powiązaną wielość czynności, przeprowadzanych w celu socjalizacji w planowanej kolejności albo jednocześnie przez wszystkich uczestniczących w tym procesie specjalistów. Rehabilitacja kompleksowa składa się z działań: terapeutycznych, edukacyjnych, społecznych i zawodowych.

„Rehabilitacją wychowawczą” określa się ogół działań nastawionych na osiąganie pozytywnych zmian w stanie wychowania i wykształcenia jednostki

przez aplikację specjalnych metod edukacji, reedukacji, stymulacji, korekcji i innych.

Zaprezentowane terminy z reguły określane są także jako metody pedagogiki specjalnej. W fachowej literaturze naukowej ich rozdzielność jeszcze nie została dostatecznie opracowana. Jest to konsekwencją niejasności w zakresie podstawowych kategorii, pojęć i terminów, które są używane.

W związku z tym należy wspomnieć o takich podstawowych kategoriach pedagogiki specjalnej, jakimi są np. „kształceniowość” lub „wychowalność”. Kształceniowością określane są potencjalne możliwości jednostki upośledzonej do opanowania najbardziej podstawowych komponentów wykształcenia, tj. umiejętności czytania i pisania, samoobsługi i akceptowalnego zachowania się. Na temat kategorii „wychowalności” aktualnie toczą się spory naukowe, dotyczące odpowiedniości jej użycia. Chodzi zwłaszcza o jej wariant negatywny – „niewychowalność”, co do którego zgłasza się często zastrzeżenia.

Wymienione podstawowe kategorie i pojęcia stanowią tylko wybór niektórych najbardziej podstawowych składowych aparatu pojęciowego. Wybór ten absolutnie nie wyczerpuje całościowego potencjału pojęciowego; to nie jest możliwe już choćby ze względu na rozmiary tego artykułu.

Zakończenie

Aparat pojęciowy i kategorialny pedagogiki specjalnej tworzy język naukowy dziedziny, tj. pojęcia i kategorie, jakimi nazywa się zjawiska i procesy pedagogiki specjalnej. Ich całościowe wyodrębnienie i uściślenie jest przesłanką precyzyjnej i jednoznacznej komunikacji zarówno w ramach tej dyscypliny naukowej, jak i w stosunku do innych dyscyplin.

Bibliografia

- Atkinsonová R.L., Atkinson R.C., Smith E.E., Bem D.J., Nolen-Hoeksena B.K., 1995: *Psychologie*. Praha.
- Bajo I., 1992: *Základné kategórie a pojmy v psychopédii*. V: „Paedagogica Specialis” XVII, Bratislava.
- Bajo I., Vašek Š., 1994: *Pedagogika mentálne postihnutých (Psychopédia)*. Bratislava.
- Csonka Š., Mistrík J., Urbár L., 1984: *Frekvenčný slovník posunkovej reči*. Bratislava.
- Čajka K., 1992: *Základné kategórie a pojmy v tyflopédii*. V: *Paedagogica specialis XVII*. Bratislava.

- Čečetka J., 1943: *Príručný pedagogický lexikón*. T. 1–2. Turčiansky sv. Martin.
- Defektologický slovník (druhé vydanie) 1984. Praha.
- Durič L., Bratská M., 1997: *Pedagogická psychológia – terminologický a výkladový slovník*. Bratislava.
- Dykci W. i in., 1997: *Pedagogika specjalna*. Poznań.
- Encyklopedyczny słownik rehabilitacji, 1986. Warszawa.
- Juszczak S., 2003: *Metodológia výskumu v spoločenských vedách*. Bratislava.
- Kábát V., Valach V., 1968: *Stručný lekársky slovník*. Martin.
- Kábele F., 1986: *Rehabilitačné postupy*. T. 2. Martin.
- Katuščák D., Mathaeidesova M., Nováková M., 1998: *Informačná výchova – terminologický a výkladový slovník*. Bratislava.
- Lechta V., 1990: *Logopedické repetitórium*. Bratislava.
- Moor P., 1997: *Heilpädagogik*. Bern–Stuttgart.
- Pedagogická encyklopédia Slovenska*. 1984, 1985. Red. A. Pavlík. T. 1, 2. Veda. Bratislava.
- Popelář B., 1957: *Systém speciální pedagogiky*. Praha.
- Průcha K., Warletová G., Mareš J., 1995: *Pedagogický slovník*. Praha.
- Sovák M., 1986: *Nárys speciální pedagogiky*. Praha.
- Švec Š., 1995: *Základné pojmy v pedagogike a andragogike*. Bratislava.
- Terminologie a tezaurus v pedagogice*, 1980. Praha.
- Terminology: Special education*, 1977. UNESCO.
- Vančová A., 1999: *Viacnásobné postihnutia – aktuálny problém špeciálnej pedagogiky*. V: *Paedagogica specialis XX*. Bratislava.
- Vašek Š., 1992: *Základné kategórie, pojmy a termíny v špeciálnej pedagogike*. V: *Paedagogica specialis XVII*. Bratislava.
- Vašek Š., 1995: *Špeciálna pedagogika – terminologický a výkladový slovník*. Bratislava.
- Vašek Š., 1995: *Špeciálnopedagogická diagnostika*. Bratislava.
- Vašek Š., 1996: *Špeciálna pedagogika*. Bratislava.
- Vašek Š., 2000: *Viacnásobné postihnutie – niekoľko postrehov k tomuto špeciálnopedagogickému fenoménu*. V: *I Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami*. Olomouc.
- Vašek Š., 2001: *Miesto a význam pedagogiky viacnásobne postihnutých v systéme špeciálnej pedagogiky*. V: *Edukáciou k integrácii viacnásobne postihnutých detí*. Bratislava.
- Vašek Š., 2002: *Aktuálne problémy špeciálneho poradenstva na Slovensku*. V: *II Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami*. Olomouc.
- Vašek Š., 2002: *Príspevok k inovácii vedeckého jazyka špeciálnej pedagogiky*. V: Š. Švec, red.: *Jazyk vied o výchove*. Bratislava.
- Vašek Š., 2003: *Základy špeciálnej pedagogiky*. Bratislava.
- Zelina M., 1994: *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava.